

E7. Nytårsvarsler: Hvem vil dø, inden året er omme?

Poul: Hvad lavede du nytårsaftnen på det magiske tidspunkt, da klokken slog 12? Måske hoppede du ned fra en sofa til lyden af rådhusklokkerne? Måske kyssede du den, du elsker, under en himmel oplyst af farverigt fyrværkeri? Overgange har altid været noget særligt for os mennesker. Det kan være overgangen fra barn til voksen, fra ugift til gift eller overgangen til et helt nyt år. Men en gang var overgangene, festlighederne, præget af uhyggelige varsler og overtro. Jeg ved ikke, hvordan du har haft det med det forgangne år, men jeg kan afsløre at 2023 efter alle nytårsvarsler at dømmen bliver et år med mere mørke.

Louise: Du lytter til *Obscuritas*, podcasten om danmarkshistoriens okkulte fortællinger.

Mette: Det jo ikke et stort hus, som du kan se. Lavt og lerklinet og hvidkalket, som det hører sig til på Sjælland på dette tidspunkt.

Louise: I 1800-tallets bondesamfund blev overgangen til et nyt år markeret med helt særlige traditioner og ritualer.

Mette: Så skulle man snige sig ud af huset nytårsaftnen, og så skulle man kigge ind ad vinduet. Og dem, der sad uden hoved, var dem, der ville dø.

Louise: Museumsinspektør hos Nationalmuseet, Mette Boritz, og jeg er taget til Fri-landsmuseet. Vi står i det lille væverhus fra Tystrup på Vestsjælland. Som barn har hun jo boet i noget, der minder om dette hus, vi står i. Den fattige husmandskvinde, Karoline Graves, var nemlig en af dem, der skrev om denne særlige kraftfulde tid mellem jul og helligtrekonger: Juletylvten, hvor man kunne tage varsler for det kommende år.

Mette: Herinde har vi skorstenen, og det er jo et typisk Sjællands-hus, hvor man inden for denne skorsten, hvor man kommer ind i gangen i det lille hus, går ind og står inde i skorstenen. Og så kan man kigge lige op. Så det har været en kold fornøjelse at stå der og kokkerere. Og så har man simpelthen haft ild lige her og haft gryden hængende ovenover. Det store sorte hul, du kan se der, er ud til bageovnen. Og nu er det jo pænt og nydeligt ud her, men der ville have været en masse aske, når du har stået og tilberedt julemad eller nytårsmad. Og specielt nytårsmaden, hvis du har stået og tilberedt

noget her, så ville der ligge denne aske. Og det, man så gjorde, var, at man stampede asken. Altså, man gjorde den helt flad og ensartet, og så gik man i seng. Og hvis der næste morgen var fodspor, små fodspor, så ville der også være nogen, der døde i huset.

Louise: Karoline Graves skriver i Halleby Å i kapitlet "Højtider og mærkedage": "Nytårsaften skulle man være varsom, når man skulle pudse lyset, at man ikke slukkede det. Den, som det hændte før, skulle dø, før året var omme.

Mette: Vi står præcis i Tystruphuset her for også at tage fat på Karoline. For hun er grunden til, at vi kender nogle af alle disse varsler og alle disse ting, man skulle vogte sig for mellem jul og nytår. Og man skulle bruge nytåret til at kigge ind i det kommende år. Det var faktisk en af de vigtigste dage på året - både juleaften, men også nytårsaften - hvor man kunne tage varsler ind: Hvad sker der i det kommende år? Og det gjorde man i utrolig grad. Og en af grundene til, at vi ved noget om det, var at man i slutningen af 1800-tallet, starten af 1900-tallet, hvor industrialiseringen tog fart, begyndte at samle ind. Alle disse forskellige minder, alle disse skildringer om, hvordan livet egentlig var på landet i gamle dage. Og Karoline Graves var en kvinde, som var meget usædvanlig. Hun udgav to bøger og skrev både digte og til aviser, som var meget usædvanligt, for hun var vokset op i et husmandshjem. Et lillebitte sted med forældre, der ikke havde meget at gøre godt med. Og selv havde hun faktisk aldrig noget at gøre godt med. Hun var faktisk altid i penge nød. Hende og hendes mand. Hun fik fem børn, og de manglede altid penge, ligesom andre husmandsfamilier gjorde. Så det var meget usædvanligt, at en kvinde som Karoline simpelthen kunne skrive. Det lærte man selvfølgelig i skolen, men hun kunne simpelthen formulere sig rigtig godt. Som kredslægen, der var med til at opdage hende og hjælpe hende, J.S. Møller ude fra Kalundborg, kunne sige, skrev hun faktisk enormt godt, på trods af at hun faktisk ikke var skolet.

Louise: Karoline Graves fra kapitlet "Min søster Juliane Marie": "Da min søster, Juliane Marie, blev konfirmeret - det var omtrent samtidig med, at mine små søskende døde - var hun ude at tjene. Men hun kunne vel ikke have tjent andet end til noget dagligtøj. Hun måtte derfor have lånt tøj på til konfirmationen. Ikke en trevl var mit eget, har hun så tit fortalt."

Mette: Man havde faktisk ikke ret meget at gøre godt med, og døden var en del af livet. Det er den jo stadigvæk, men der var jo utroligt mange børn på dette tidspunkt, som døde - også i en tidlig alder. Og det er Karoline jo også ude for. Dels med nogle af sine søskende, men hun beskriver også i begge sine bøger, hvor nærværende denne død er, også når det kommer til små børn. Jeg synes, netop når vi taler om varsler, så er en meget sigende ting om Karoline... Hun skriver ikke, at hun ikke er overtroisk eller ikke tror på disse varsler, men hun fortæller faktisk en helt særlig ting i hendes bog, Ved Hal-leby Å. Hun fortæller om, at hendes forældre, hendes mor og far, som boede i sådan et lille husmandshus som dette, jo var ret overbeviste om, at døden viste sig. At der kom et varsel om, at nogen ville dø. Og hun har en meget rørende fortælling i virkeligheden, som hun beskriver meget nøgternt.

Louise: "Min mor havde en søster, som lige var død i barselsengen. Manden sad tilbage i meget små kår med fem børn, deriblandt den lille spæde, samt sin meget gamle mor."

Mette: Han havde ikke råd til at få en kone eller en pige ind i huset, som kunne hjælpe med at passe disse børn. Og det ene barn var altså spædbarn. Han havde sin gamle mor boende derhjemme, men hun var for gammel til at passe dette spædbarn. Så det var jo en utrolig ulykkelig situation at stå der som mand med fem børn, du skal forsørge. Og der er ingen hjælp at hente. Og der er det, Karoline siger, at hendes forældre netop troede på dødevarsler. Hun fortæller om en dag, hende og hendes mor - hun er barn - har et talglys. Lysene var jo ofte enten er talg eller tælle. Talg er jo fedt fra okser, og tælle fra får. Og de er i gang med at brænde dette talglys. Og der sker det, at når talgen smelter, så kan der komme sådan en spåne. Altså, når noget af fedtet løber ned og størkner på en bestemt måde.

Louise: "Der så vi i mit hjem en spåne i lyset, der rullede sig om flere gange. Jeg mindes aldrig, at har set noget lignende. Der sagde min mor: Der er en spåne i lyset. Gid det var min søsters lille pige, der var gået bort."

Mette: Og næste dag var søsterens lille baby død.

Louise: "Mine forældre, der ellers ikke var meget overtroiske, troede fuldt og fast på, at der gaves varsler, når et menneske skulle gå ud af verden." At man kan håbe, at et spædbarn skal dø, siger jo noget om, hvilken situation man står i.

Mette: Der var ingen hjælp at hente, som sagt. Hvem skal jeg give så lille et barn mad? Så det har været det mest humane, man har tænkt. Man ved jo så heller ikke, om barnet har været sundt og rask. Men det er dette varsel, som Karoline husker fra sin barndom. Og netop sådan nogle dødevarsler og varsler, der knytter sig til lys, er noget, der er allermest udbredt omkring jul og nytår.

Louise: Altså, disse dødsvarsler og andre varsler, handlede de mest om at spå fremtiden? Altså at se, hvad der skulle ske i fremtiden. Eller handlede det om at påvirke, hvad der skulle ske i fremtiden?

Mette: Jeg tror, man har haft sådan en sjov skæbnetro. Man har jo ikke kunnet påvirke noget som helst. Men man har haft et ønske om... Det gør vi jo også i dag: "Hvad sker der i fremtiden?" Vi har jo fremtidsforskere og alt muligt. Vi har statistikker og ting, hvor vi prøver at forudse, hvad der kommer til at ske. Man var jo troende. Man gik i kirke og var kristne. Men kirken taler om de store linjer. Og varslerne fortæller faktisk om de små ting eller de nære ting. Og der er et udtrykt ønske om at vide, hvordan det kommer til at gå. Altså livet, døden, høsten, "Får vi mad på bordet næste år?" Og så er der også de lidt mere hyggelige varsler, man tager til jul og nytår. Netop om kærester, "Bliver man gift næste år?", som også hører til.

Louise: Nu ved jeg ikke, hvordan du har det, men hvis jeg kunne få min dødsdato at vide, så ville jeg takke nej til at få det at vide. Hvor kommer dette ønske fra om at ville vide noget om, hvem den næste er til at dø? Og hvornår dør jeg?

Mette: Det er et godt spørgsmål, hvor det kommer fra. Og tit er det jo heller ikke så specifikt. I varslet ligger der jo også nogle gange nogle ting om, at man skal vogte sig. Altså netop med lysene: Man skal have pudset stagerne ordentligt og sådan. Så der ligger også en opdragelse i, at det skal gøres på den rigtige måde. Men der ligger også meget denne overtro netop med lysene. Og en ting er jo at passe på. Nogle gange havde man to lys på bordet. Ikke lige i Karolines familie. Men i mange familier er det kendt, at man juleaften eller nytårsaften havde to lys på bordet: Et for husbonden i huset og et

for madmor. Og så gjaldt det altså bare om at holde disse lys i live. De måtte på ingen måde blive slukket, for så ville en af dem dø det kommende år. Man må heller ikke tage et lys ned under bordet nytårsaften eller juleaften. Det giver også uheld. Så i det hele taget dette at holde lysene. Men så giver det også en særlig kraft til dem. For formår man at holde lyset i live, jamen så er der som regel altid et lille stykke lys tilbage. Det kender vi også fra vores lysestager, derhjemme, hvor vægen ikke har nået hele vejen ned i bunden af lyset. Og det stykke får så en særlig kraft, som man mente kunne helbrede, hvis dyrene i løbet af året blev syge. Vi står nu inde i det, der er den sparsomme stue. I midten af 1800-tallet boede man jo i vid udstrækning stadig sådan, så familien, altså far og mor og børnene, sov inde i selve stuen.

Louise: Den seng, der er herinde, vil du prøve at beskrive, hvordan den ser ud?

Mette: Ja, det vil jeg meget gerne, for det er en ret typisk seng fra Sjælland i midten af 1800-tallet. Det er det, vi på fagsprog kalder en omhængsseng. Det er en seng, som har en høj kasse. Og det vil sige, at man kravler ind i den, og så er der nogle gardiner foran, så man kan ligge og kigge lidt ud. Der er ikke nogen bagbeklædning på den ene side, så man ligger altså helt op mod væggen, hvis man er den, der ligger inderst, og ud mod stuen, hvis man ligger yderst. Og så er den ikke ret stor, hvis du bemærker det.

Louise: Nej, og den er heller ikke så lang. Men jeg tænker også: Hvor mange kunne ligge derinde?

Mette: Der har kunnet ligge hele familien. Altså, to voksne og flere børn, kan man sige. De kunne sagtens ligge der. Og det har været helt almindeligt, at man har sovet rigtig mange i disse senge og flere personer i sengene. Der har man også fået varme, jo. For der bliver jo utrolig koldt, når vi når hen på natten. Hvis man har haft varme på om aftenen, så bliver det jo koldt i løbet af natten. Så man kan altså lægge sig under dynen og varme sig selv og hinanden. Sengene er korte, og det er jo sådan en udbredt diskussion blandt fagfolk: Hvorfor er de egentlig det? Men man har faktisk delvist sovet oppe. Man har haft nogle store puder i ryggen, så man har delvis sovet halvt siddende og halvt liggende. Og hvorfor? Det er sådan noget, man altid gisner om. Nogle siger, at det er fordi, man har været ude at tærsk korn, og derfor måske har støv osv. i luftvejene, og man har brug for at kunne hoste. Nogle siger, det er fordi, man er bange for døden. Og hvis man ligger fladt ned og sover, jamen så kan døden jo ved en fejl, når han kommer

forbi, tro, at man er død. Men når man sidder op, så er man i hvert fald i fuld live. Der er mange forklaringer på hvorfor. Men sengen har i hvert fald været på denne måde.

Louise: Karoline Graves fra kapitlet "Højtider og mærkedage": "Ville en pige gerne vide, hvorledes hendes tilkommende mand kom til at se ud, skulle hun helligtrekongersaften, når hun gik i seng, sige: "Helligtrekonger, jeg beder dig, at du i denne nat vil vise mig den, hvis seng jeg skal rede, hvis dug jeg skal brede, hvis brud jeg skal være, hvis navn jeg skal bære med ære." Dette skulle hun gentage tre gange. Så skulle hun om natten få sin tilkommende mand at se." Og det er jo et af disse bryllupsvarsler. Ja, netop dette med hvem, man skulle giftes med, er faktisk noget af det, man tager mange varsler af i jul og nytår. Digtet her er et af dem. Man kunne også nytårsnat, når man gik i seng, slå et æg ud og få æggeviden ned i et glas vand. Og når man så stod op næste morgen, så ville det mønster, som æggeviden havde dannet nede i dette glas med vand, have en eller anden form, som man så kunne tyde. Lidt ligesom at læse i kaffegrums eller noget andet. Hvis det nu lignede en le, jamen så blev man gift med en bondemand. Eller en ambolt, så blev man gift med en smed. Der var også andre måder. Man kunne også stå med et lys foran et spejl. Og hvis man stod der længe nok, så kunne man lige pludselig se, hvem man skulle giftes med bagved. Eller pigerne kunne have sådan en sjov leg. I dag har vi jo fra Amerika arvet den nye bryllupsskik med at kaste brudebuketter. Og den, der griber brudebuketten, er jo den, der skal giftes næste gang. På landet kunne man også nytårsaften eller juleaften gøre det, at hver pige fik en lille klat grød, så man kunne kende sine egen. Og så lagde man det på gulvet, og så lukkede man hunden ind. Og den klat, hunden først spiste, var altså den, der skulle giftes først og i året, der kom. Og så er der de helt skøre ting: Man kunne også nytårsnat tage et lagen over hovedet og stille sig ud foran huset og vente på, at man så ville se, hvem man skulle giftes med. Så der er mange muligheder for at få sin tilkommende at se netop nytårsnat. Det er som om, at det er, når vi har disse højtider, at man virkelig skal vogte sig. Men de giver os nogle muligheder netop for at se fremad. Nu har vi lige haft med lysene, hvordan man kunne se disse dødevarsler. Men det var jo en af de helt slemme, nytårsaften - og nogle steder juleaften. De samme traditioner gør sig lidt gældende på jul og nytår. Men hvis man ville vide, hvem der døde i løbet af året i ens hus, så skulle man snige sig ud af huset nytårsaften, og så skulle man kigge ind ad vinduet. Og dem, der sad uden hoved, var dem, der ville dø. Og omvendt kunne man se, at dem der sad med to hoveder, det var dem, der ville blive med barn. Så det er jo nogle ret barske ting, hvis man

lige går ud og ser ind ad vinduet. Og så ser man lige pludselig, at folk sidder og tager skeen op til en hals uden hoved.

Louise: Jeg kan ikke lade være med at tænke på - med alle disse forskellige varsler og ting, man har holdt øje med og været opmærksom på - hvordan det er blevet italesat, og hvordan stemningen omkring det har været. Har det været sådan lidt i spøg, at vi nu tager vi nogle traditioner videre? "Sådan har man altid gjort, og nu hygger vi os lidt med det." Eller har det været sådan dødsensalvorligt?

Mette: Det har nok været en kombination. Det med døden er nok ikke noget, man sådan helt har spøgt med. Men der er så mange andre varsler, man tager til nytår og jul, som man nok også har hygget sig med. En af dem er igen, at hunden er en oplagt måde at spå på. Udover hvem der blev først gift, så kunne man også lægge 3 klatter grød: En for rugen, en for byggen og en for havren. Og igen: Den klat, som hunden først åd, ville blive den kornsort, man ville få mest udbytte af i det kommende år. Det er jo sådan lidt mere harmløse ting. Og det gjorde man i det hele taget. Også det med at prøve at finde ud af, hvilken kornsort, der kommer mest af næste år. Og så har vi bjælkerne her under loftet. Og der er ikke meget plads, men der er lige en enkel hylde under loftbjælken, og det var dér, man stillede mælken til at syrne, hvis man altså havde en ko. Og det har de haft på de store gårde. Der har været masser af mælk til syrning. Men det har der ikke været sådan et lille sted her. Til gengæld har man kunnet bruge disse loftbjælker, netop i forbindelse med jul og nytår.

Louise: "Om morgenen den 25. december stod bonden op. I en loftsbjælke her i storken skar han et mærke for hver måned i det kommende år."

Mette: Det, man ville gøre, det var, at man ville lave nogle cirkler. Tolv styk for det, der hedder Juletylvten.

Louise: Ville man tegne med kridt her på, eller er det over døren?

Mette: Her på stolperne kan man også gøre det. Og med kridt ville man tegne tolv cirkler. Det er sådan med disse tolv cirkler, som man altså tager fra den 25. til helligtrekongersdag, der tager man og laver en cirkel for hver dag. Så får man tolv cirkler, og

det svarer til tolv måneder. Så det svarer til vejret den 25. december altså er det vejr, vi får hele januar.

Louise: Og det vejr, vi har haft den 26. december, er vejret for februar osv.

Mette: Osv.

Louise: Jeg har gjort det samme. Først dagbog i Juletylvten. Og spådomskalenderen for året, der kommer, er på flere måder foruroligende.

Mette: Disse tolv dage kunne man altså bruge til at forudse vejrudsigten for det kommende år. Hvordan månederne ville blive. Og det er jo selvfølgelig ikke fra dag til dag, hvordan vejret bliver. Men man tager det sådan i grove træk. Hvis det har regnet hele den 25. om morgenen, jamen så bliver det altså også gråt og regnfuldt i hele den første del af januar. Hvordan har det holdt i øvrigt? Har du tjekket det?

Louise: Jeg synes, du skal se og hjælpe mig med at tyde, hvad det er for et år, 2023, vi kigger ind i. Hvis jeg kan få dig til at slå op her, hvor kuglepennen er. Nu skal du lige have noget lys. Jeg kan afsløre at overskriften er "Regn, regn, regn." Det har næsten regnet hver dag.

Mette: Så det bliver jo et hårdt år at komme igennem her. Hvis vi skal kigge på december: "Først tørt på dagen og senere let regn". Der er vi lidt i problemer. Jeg synes godt nok, det har regnet her de første uger af januar.

Louise: Det synes jeg også.

Mette: Det er ikke så godt for vores varsel. "Senere let regn." Så kan det være, at det ikke bliver så slemt de næste par uger her i januar. Så har vi den 26. Der er det tåget og let regn det meste af dagen. Det tegner jo heller ikke så frygteligt godt. Og hvis man går videre igennem, så får vi faktisk et regnfuldt år, om man så må sige, hvis man skal følge dine vejrobservationer.

Louise: Hvordan ville de mennesker, der boede her, tænke om det? I forhold til deres høst osv.

Mette: De ville i hvert fald nok være lidt bekymrede. For udover at man tog disse varsler og ligesom kunne gå og se, at det bliver nogenlunde sådan, så havde man jo også andre forudsigelser. Og jeg er ked af at sige det, men en regnfuld og mørk december disse dage, det giver mange på kirkegården. Der er en af disse cirkler, der er helt tomme. Det er den 3. januar, som jo skulle forudsige oktober 2023. Og det var den eneste fuldstændige tørvejrsgang med solskin. Og der kom jeg til at tænke på, at jeg syntes med nutidige ører, at noget af det mest uhyggelige - det jeg har lagt mærke til de seneste par år - det er, når man i oktober om morgenen lige pludselig kan høre sådan en forvirret fugl forårspippe, fordi det er så mildt i vejret. Der var bare noget, jeg studsede over. At hvis disse forudsigelser er rigtige, så får vi også en mild oktober igen. Og det er jo noget, jeg godt kan være lidt bange for.

Mette: Ja, det er jo med nutidige problematikker, kan man sige. Der ser vi jo også noget anderledes på vejret. Altså ikke i forhold til at høste og så. Det er der selvfølgelig nogle, der gør. Men netop dette med, at hvis der bliver varmt og mildt i hele oktober. Og det er der jo ind i mellem i oktober. Der kan det jo være fantastisk mildt og varm, og det bliver det jo mere og mere.

Louise: Jeg tænkte på: Skal vi prøve at gå ud at kigge rundt om huset her?

Mette: Ja. Så kan du se her, at det er staldene. Og det er jo ikke en stald. Det er jo nærmest et par båse, hvor man har kunnet have et par får og en gris.

Louise: Der er ikke plads til mange.

Mette: Og man har ikke haft mulighed for at holde mange husdyr her.

Louise: Udover denne dagbog jeg har ført for vejret 2023, har du så lagt mærke til nogle varsler for det kommende år? Hvad tænker du om 2023?

Mette: Jeg har hverken taget dødevarsler, sygdomsvarsler eller kærestevarsler, må jeg ærligt indrømme. Så vi må håbe på det bedste.

Poul: Du har lyttet til nytårets varsler for Karoline Graves og for de andre småårsfolk, der levede i 1800-tallets Danmark, hvor død og ulykke var uhyggeligt nærværende. Der var vejret altafgørende for høst, vækst og, ja, for deres fremtid. Måske er vejrvarsler mindre vigtige for mange af jer moderne mennesker, men for os som menneskehed, for kloden, har vejrvarsler måske aldrig været vigtigere.

Louise: Obscuritas er produceret af Louise Lindblad for Vores Tid med støtte fra Demant Fonden. Redaktør er Rikke Caroline Carlsen. Du kan finde flere podcasts om historie ved at søge på Vores Tid i din podcast-app.